Gönderim Tarihi: 29.09.2021

Kabul Tarihi: 23.10.2021

TUNÇ ÇAĞI (İÖ. 3100-1100) MİNOS FRESKLERİNDE DIŞIL FİĞÜR BETİMLERİ

Female Figure Descriptions in Bronze Age (3100-1100 BC.) Minoan Fresco

Ahmet GÖZLÜ

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
ahmetgozlu69@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7146-3932

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada; Minos kültürü ve toplumsal yapısı hakkında bilgiler veren ve Minos mimarisinde özel bir yere sahip olan freskler ve daha özelden bu fresklerde betimlenen dışıl figürler incelenmiştir. Konuya giriş maksatlı Ege dünyasının coğrafi yapısı, Tunç Çağı kültürleri, Minos uygarlığı ve tarihi hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Ege dünyasının ilk uygarlığı olarak kabul gören Minos kültürü Batı medeniyetinin kökenlerini oluşturması bakımından özel bir yere sahiptir. Minos uygarlığı sanat ve mimarisi ile öne çıkan bir uygarlıktır. Minos mimarisinde fresklerin önemli bir yere sahip olduğu görülmekte ve söz konusu bu fresklerde yoğun bir şekilde dışıl figürler öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tunç Çağı, Ege Havzası, Minos, Fresk.

Abstract

In this study, the frescoes, which give information about Minoan culture and social structure and have a special place in Minoan architecture, and more specifically, the feminine figures depicted in these frescoes have been examined. Brief information about the geographical structure of the Aegean world, Bronze Age cultures, Minoan civilization and history is given for the purpose of introduction to the subject. The Minoan culture, which is accepted as the first civilization of the Aegean world, has a special place in terms of forming the origins of the Western civilization. The Minoan civilization is a civilization that stands out with its art and architecture. It is seen that frescoes have an important place in Minoan architecture and feminine figures are prominent in these frescoes.

Keywords: Bronze Age, Aegean Basin, Minoan, Fresco.

1. GİRİŞ

1.1 Ege Kültür Havzasının Tunç Çağı

Ege Havzası ana hatlarıyla, Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleri içine almakta ve dolayısıyla Yunanistan, Makedonya, Trakya ve Batı Anadolu gibi bölgeleri kapsamaktadır. Sınırlarını bu ülkelerin belirlediği Ege Denizi, kuzeyde Makedonya ve Trakya, batıda Yunanistan, doğuda Batı Anadolu kıyıları, güneyde ise Girit ile çevrelenmektedir (Tekin, 2008). Ege dünyası yaklaşık olarak İÖ. 3100-1100 yılları arasında Tunç Çağı ya da diğer bir ifadeyle Bronz Çağı olarak adlandırılan bir sürece girmiştir. Bu süreç ana

hatlarıyla; Erken Tunç Çağı (İÖ. 3100-2100), Orta Tunç Çağı (İÖ. 2100-1700) ve Geç Tunç Çağı (İÖ. 1700-1100) olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır (Colvin, 2014).

Harita 1: Ege Havzasının Tunç Çağı kültür merkezlerini gösteren harita.¹

Tunç Çağı'nda Ege havzasında, aralarında bölgesel ayrılıklar bulunan farklı kültür grupları ortaya çıkmıştır (Mansel, 2014). Bu bağlamda Ege dünyasında Tunç Çağı; Girit'te Minos, adalarda Kyklad, anakara Yunanistan'da ise Hellas olmak üzere üç farklı kültür tarafından temsil edilmektedir (Tekin, 1998). Girit ve Yunanistan'da yaklaşık olarak İÖ. 1100 dolaylarında tamamlanan Tunç Çağı, Kyklad adalarında İÖ. 1400 civarında son bulmuştur (Tekin, 2012). Homeros'un "*denizin ortasında şarap rengi, güzel ve semiz bir toprak*" (Homeros, Odysseia, XIX:170) şeklinde betimlediği Girit Adası, Ege dünyasında ilk yüksek uygarlığın ortaya çıktığı yer olması bakımından özel bir yere sahiptir (Mansel, 2014). Avrupa'nın ilk uygarlığı olarak kabul edilen bu yüksek uygarlık Minos ya da Girit olarak adlandırılmaktadır (Haywood, 1956). Dolayısıyla Girit'in Tunç Çağı kültürü Batı uygarlığının çekirdeğini oluşturmaktadır. Girit'in en önemli merkezleri adanın doğusunda kümelenen Knossos, Mallia, Zakro ve Phaistos'tur. Bu merkezlere içlerinde saray bulunmayan Palaikastro, Gurnia, Hagia Triada ve batıdaki Kania (Hanya) yerleşmeleri de eklenmektedir (Tekin, 2008).

¹ Harita için bkz: <https://www.deanza.edu/faculty/karmiyael/artsonesb/documents/Aegean.Greek.pdf> (Erişim Tarihi: 13.08.2021).

Ege havzasının Tunç Çağı kültürlerinden bir diğeri Kyklad adı verilen adalarda ortaya çıkmıştır. Kyklad adaları Yunanistan'ın güneydoğusunda, Girit'in ise kuzeyinde yer almaktadır (Broodbank, 2000). Bir adalar topluluğu olan Kyklad'larda çok sayıda ada bulunmaktadır. Fakat bu adaların çoğu, iskâna elverişli değildir (Gözlü, 2019). Kyklad adaları, Eski Yunan kültüründe önemli bir dini merkez olan kutsal Delos adasının etrafını bir halka gibi çevirmişlerdir. Söz konusu adaların en mühimleri, ünlü mermerleriyle tanınan Paros ve Dionysos kültünün merkezi olan Naxos'dur (Friedell, 1999). Kykladların bilinen en eski sakinleri büyük ölçüde Girit adasından gelmiştir. Dolayısıyla Kyklad kültürü olarak bilinen bu kültür Minos etkisi altında gelişmiştir (Thomson, 1995). Kyklad ya da Kykladik kültür terimi, çoğunlukla Erken Kykladik döneme (yaklaşık olarak, İÖ. 3000-2000) atfedilmektedir. Çünkü Kyklad adalarında, Orta Kykladik olarak bilinen dönem (İÖ. 2000-1600) adalar üzerinde Minos egemenliğinin, Geç Kykladik olarak bilinen dönem ise Akha/Myken kültürünün başladığı süreç (İÖ. 1600-1200/1100) olarak bilinmektedir (Gözlü, 2019). Tunç Çağı'nda Kyklad adalarında beliren kültürün en karakteristik özelliği mermer idolleri ve figürinleridir (Tekin, 1998). Tüm Ege dünyasına yayılan Kykladik figürinlerin çoğu kadın şeklinde olup 10-20 cm. uzunluğundadır. Yoğun olarak Naxos ve Paros adalarında bulunan Kykladik figürinlerin kült ve ritüel objeleri olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Hunter, 2011). Minos figürinlerine örnek teşkil etmiş olan Kykladik figürinlerin çoğu, basit bir formda; ayakta ya da uzanmış bir şekilde betimlenmiş olup oldukça iyi stilize edilmiştir (Morkot, 1996).

Tunç Çağı'nda Hellas olarak adlandırılan Yunanistan'da ise; söz konusu dönemin ilk evresi Erken Hellas (İÖ. 2500-1800) ikinci evresi Orta Hellas (İÖ. 1850-1600) üçüncü evresi ise Geç Hellas (İÖ. 1600-1150) şeklinde adlandırılmaktadır. Erken Hellas Devir'i de Ege Bölgesi'nde yaygın bir "çiftçi kültürü" söz konusudur. Orta Hellas döneminde ise yaklaşık olarak İÖ. 1900'lerde Hellas'a gelmeye başlayan Hint-Avrupa kökenli Akhalar'ın Hellas'a göçü tamamlanmıştır (İplikçioğlu, 2007). Akhalar, İÖ. 2. Binyılın ortalarından itibaren Yunanistan'da yüksek bir uygarlık kurmuşlardır. Geç Hellas olarak adlandırılan bu dönem, Ege dünyasının Son Tunç Çağı'na denk düşmektedir (Tekin, 2008).

2. MİNOS TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

Girit Adası'nda ortaya çıkan Minos uygarlığı, İÖ. 3000-1100 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Rodgers, 2015). Minos uygarlığı, adını kurucusu olan ve efsanevi bir kişilik olduğu tahmin edilen kral Minos'tan almıştır (Caselli, 1999). Minos, Knossos kenti çevresinde toplanmış son

derece örgütlü, teokratik ve ticari bir uygarlıktır (Thomson, 1990). Minos tarihi kronolojik olarak, Arthur Evans tarafından Knossos'ta yapılan kazı sonrasında bulunan çanak-çömlek üzerinden tarihlendirilmiştir (Cavendish, 2011). Bu tarihlendirmeye göre Minos tarihi; Erken Minos (İÖ. 3000-2000), Orta Minos (İÖ. 2000-1600) ve Geç Minos (İÖ. 1600-1050) olmak üzere üç ana dönemde incelenmektedir (Evans, 1921). Ayrıca bu üç ana dönem kendi içinde, çanak-çömleklerde görülen farklılıklara göre alt evrelere ayrılmaktadır (Hood, 1971). Fakat Minos tarihinin bu ayrımın yanı sıra ikinci bir kronolojik sistemi de bulunmaktadır. Minos saraylarının geçirdiği yapı evrelerine, yani ilk inşaları, tahripleri, yeniden yapımları ve son yakımları dikkate alınarak oluşturulan bu kronolojiye göre Minos tarihi; Saraylar Öncesi Çağ (İÖ. 3000-2000), Eski Saraylar Çağı (İÖ. 2000-1700), Yeni Saraylar Çağı (İÖ. 1700-1380) ve Saraylar Sonrası Çağ (İÖ. 1380-1100) şeklinde dört döneme ayrılmaktadır (Biers, 1980).

Saraylar Öncesi Çağ; Paleolitik devirlerden kalkolitik döneme geçilen süreci temsil etmektedir. Minos kültürünün gelişmeye başladığı bir dönem olan Saraylar Öncesi Çağ'da; insanlar tarım, gemicilik, ticaret ve çeşitli zanaatlarla ilgilenmeye başlamışlardır. Ev ve tholos tipi mezar yapılarına özel bir önem verilen bu dönemde, çömlekçi çarkının kullanılması sonucu seramik sanatında ilerleme kaydedilmiştir. Seramik sanatında Girit'i karakterize eden ilk örnekler, Saraylar Öncesi Çağ'da üretilen ve Vasiliki Çömleği olarak bilinen alacalı, kıvılcı-kahverengi kaplardır (Kaya, 2016). Dönemin sonlarına doğru mühürcülük sanatı ortaya çıkmıştır. Bu mühürler üzerinde görülen hiyeroglif işaretlerden yazının bu dönemde bilindiği anlaşılmaktadır (Mansel, 2014). Siyasal yapılanmanın oluşmaya başladığı Eski Saraylar Çağı'nda ise, ilk şehir-devletleri kurulmuş ve birer yönetici kral ortaya çıkmıştır. Fakat bu yöneticilerin zamanla Knossos kralının hâkimiyeti altına girdiği ve adanın Knossos'tan yönetildiği bilinmektedir (Mansel, 2014). Dönemin en önemli gelişmesi şüphesiz sarayların belirmesidir. Bu dönemde Girit'te ilk kez saraylar görülmeye başlanmış ve ilk büyük saraylar Knossos, Mallia ve Phaistos'da inşa edilmiştir (Cichy, 1966). Oldukça görkemli ve büyük bir yapı olan Knossos sarayının etrafında herhangi bir tahkimat duvarının bulunmamasından, kralın güçlü bir donanmaya sahip olduğu ve adanın henüz istilalara maruz kalmadığı anlaşılmaktadır (Mansel, 2014). Eski Saraylar Çağı'nda; seramik sanatında hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Söz konusu dönemde Barbotin² denilen süsleme tekniği ve dönemin sonlarına doğru tamamen saraya özgü bir stil

² Barbotin Tekniği: Seramik sanatında ıslak kil kabın yüzeyine küçük parçaların eklenmesi ya da kilin çimdikleme ile dışarı çekilerek şekillendirilmesidir (Bilgi için bkz: Tekçam, 2007).

olan Kamares üslubu³ revaçta idi. Minos kültürünün Girit dışında hissedildiği Eski Saraylar Çağı, İÖ. 1700 yıllarında aniden yaşanan korkunç bir deprem ve yangınla son bulmuştur (Alexiou, 1991). Fakat yaşanan bu felaketler kültürel gelişimi kesintiye uğratmamış ve merkezi konumdaki Knossos, Mallia ve Phaistos sarayları yeniden inşa edilmiştir. Minos uygarlığının en görkemli dönemi olan bu yeni süreç, Yeni Saraylar Çağı olarak bilinmektedir. Yeni Saraylar Çağı'nda bu üç saray dışında, zengin toprak sahiplerinin villaları olarak kabul edilen bir dizi yapı inşa edilmiştir. Büyük saraylar dışında kült karakterleriyle öne çıkan büyüklü- küçüklü çeşitli yapıların Minos aristokrasisine ve özellikle rahiplik statüsündeki kişilere ait olduğu tahmin edilmektedir (Alexiou, 1991). Yeni Saraylar Çağı'nda; Ege Denizi'nin birçok yerinde koloniler ve ticaret istasyonları kurulmuştur. Dolayısıyla Minos uygarlığı ticari ilişkiler sayesinde kısa sürede büyük bir zenginlik ve refah düzeyine ulaşmıştır (Willets, 1976). Sanat alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde; plastik sanatlar (idoller, taş libasyon kaplar, ryhtonlar vb.) duvar resimleri (fresk gibi), seramik, mühürçülük ve metal işçiliği en üst düzeye ulaşmıştır. Ayrıca seramik sanatında, Bitki Üslubu ve Deniz Üslubu adı verilen yeni stiller ortaya çıkmıştır. Bitki motifleriyle süslenmiş bu üslubun en özgün eserleri, beyaz zambaklı kaplardır. Deniz Üslubu denilen stilde ise kaplar, deniz yıldızları, deniz yosunları ve ahtapot gibi figürlerle süslenmiştir (Alexiou, 1991).

İÖ. XV. Yüzyılın ilk yarısı boyunca doruğa ulaşan Minos kültürünün en parlak döneminde, Thera (Santorini) volkanının patlamasıyla beklenmedik bir facia meydana gelmiştir (Alexiou, 1991). İÖ. 1450 yılında gerçekleştiği düşünülen bu patlamanın etkisiyle oluşan depremler ve Girit'in kuzey kıyılarını silip süpüren, büyük bir deniz kabarması (tsunami), Minos uygarlığının tüm merkezlerinin yıkılmasına neden olmuştur (Marinatos, 1971). Bu felaketlerden sonra Girit'in diğer merkezleri bir süre için terk edilirken, Knossos'ta yeni bir gelişim dönemi başlamıştır (Alexiou, 1991). Fakat bu yeni dönemde adanın yeni sakinleri Akhalardır. Minos merkezlerinin yıkımını fırsat bilen Akhalar, adayı hızla istila ederek ele geçirmişlerdir. İÖ. 1400'lere tarihlenen Akha istilasından sonra Knossos kenti ve sarayı son kez tahrip edilmiş ve Minos uygarlığı sona ermiştir (Mansel, 2014). Saraylar Sonrası Çağ olarak bilinen bu süreçte; Girit Adası'nın kültürel etki alanı daralmış ve adanın yeni sakinleri Yunanistan

³ Kamares Üslubu: Girit'te siyah zemin üzerine kırmızı, sarı, turuncu ve beyaz renklerle boyanmış, deniz hayvanları kabuğu ile spiral ve eğrisel çizgilerden oluşan süslemelere verilen ad (Bilgi için bkz: Tekçam, 2007).

anakarasına, özellikle de Peloponnessos Yarımadasına taşınmıştır (Alexiou, 1991).

3. MİNOS TOPLUMU

Erken dönemlerde seçkin bir grup tarafından yönetildiği düşünülen Minos toplumunun sarayların inşa edilmesiyle birlikte, bir kral tarafından idare edildiği bilinmektedir. Muhtemelen Girit adasına da hâkim olan kral, öncelikle adanın ekonomik ve temel üretici güçlerini kontrol eder, adanın sosyo-politik ve askeri düzenini temin ederdi (Molloy, 2012). Minos toplumunda dini yaşamda önemli bir rol oynayan kral, rahip-kral olarak kutsanmaktaydı. Kral, aynı zamanda ordunun, ülkenin ve adaletin yöneticisiydi (Caselli, 1999). Minos toplumu ekonomik ve sosyal statülerinden anlaşıldığına göre rahipler, savaşçılar, zanaatkârlar, çobanlar ve çiftçilerden oluşan sınıflı bir yapıya sahiptir. Bu yapıda ayrıca, varlıklı kimseler tarafından satın alınabilen köylüler ve devlete ait olan arazilerde çalışan işçiler de yer almaktadır (Caselli, 1999). Minos toplumunda ticaret sayesinde zenginleşen bürokratlar, belli mesleklerde uzmanlaşmışlardır. Fakat uzmanlık, bürokratların ayrıcalığı değildir. Özellikle liman bölgesinde yaşayan kesimin de meslek sahibi olduğu bilinmektedir (Kaya, 2016). Temel geçim kaynağı balıkçılık ve çiftçilik olan Minoslular buğday, arpa, üzüm, zeytin, koyun, keçi, sığır ve domuz yetiştirirlerdi (Malam, 1999). Saray merkezli bir uygarlık olan Minos toplumunun yerleşim biçimi hiyerarşiktir. Kraliyet ailelerinin oturduğu sarayların çevresinde soylu kesimin konakları, hemen ardında tüccar, ziraatçı, gemici ve işçilerin yaşadıkları mahalleler bulunmaktadır (Williams, 1993).

Arkeolojik verilerden anlaşıldığına göre Minos toplumunun en belirgin özelliği, barışçıl, mütevazı doğası ve kadınların ön planda olmasıdır (Rodgers, 2015). Minos toplumu, sıklıkla anaerkil bir toplum olarak kabul edilmektedir (Yılmazcan, 2020). Yazılı belgelere konu olmayan bu kanıya arkeolojik bulgulardan ve sanat eserlerinde sıkça betimlenen dişil figür tasvirlerinden varılmaktadır (Martin, 2014). Ana Tanrıça kültünün hâkim olduğu Minos dini yaşamında, çok sayıda tanrıça bulunmaktadır. Dolayısıyla Minos toplumunda kadınlar, özellikle dini ritüellerde önemli bir rol oynamaktadır (Caselli, 1999). Dini törenlerde ve halk festivallerinde katılımcıların çoğu kadınlardır. Dini yaşamın dışında, farklı alanlarda da öne çıkan Minos kadını ilginç bir şekilde avcı, yarışlarda baş yarışçı, akrobat ve araba sürücüsü olarak da görülebilmektedir. Ayrıca kadınlar çanak-çömlek yapımında da oldukça başarılıydılar (Glotz, 2003). Sanat eserlerinde yoğun bir şekilde betimlenen Minos kadınının kült törenlerinde yönetici pozisyonunda olduğu anlaşılmaktadır (Briffault, 1990). Minos sanat

eserlerine yansıyan kadın imgelerinden anlaşıldığına göre; Minos kadını sosyal yaşamın içinde aktif olarak yer almaktadır. Dönemin şartlarına göre olabildiğince özgür sayılan Minos kadını mekânsal olarak sınırlandırılmamaktadır. Öyle ki çeşitli etkinliklere genç erkeklerle birlikte genç kızlar da katılır ve şenlikler, dinsel törenler, ritüeller ve sunularda veya tapınımlarda kadınlar erkeklerle aynı mekânları paylaşırlardı (Kaya, 2016). Sanat eserlerindeki betimlerden anlaşıldığına göre, Minos kadını oldukça bakımlı ve süslüdür. Dış görünüşüne önem veren Minos kadını, beyaz bir tene, bukleli uzun koyu renkli saçlara ve koyu renkte gözlere sahiptir (Dickinson, 1994). Çeşitli takılarla (küpe, bileklik, kolye, halhal, altın başlı saç tokaları vb.) güzelliğine güzellik katan bu kadınlar, sıklıkla volanlı ve uzun bir etek ile göğüsleri açıkta bırakan dar ve kısa kollu korseler giyerdi (Castleden, 1993). Kabarık, geniş, bol işlemeli ve kemerli etekler giyen, ayrıca büyük şapkalar takan Minos kadınları, arkeologlar tarafından Parisli kadınlara benzetilmektedir (Glasgow, 1923).

4. MİNOS MİMARİSİ VE FRESKLERİ

Minos mimarisinin temelini megaron denilen yapı tipi oluşturmaktadır. Megaron, genel olarak konut, nadiren de kamusal işlevi olan, kare veya dikdörtgen iç mekânlı, giriş kısmı derin, ahşap çatılı, içinde ocağı bulunan büyük odalı ilk ev tiplerindendir (Tekçam, 2007). Söz konusu bu evler çoğunlukla taş zeminlerden ve güneşte kurutulmuş kerpiç duvarlardan inşa edilmiştir (Glotz, 2003). Minos mimarisinin en karakteristik eserleri şüphesiz saraylardır. Özellikle Knossos, Mallia, Phaistos ve Zakros sarayları, Minos mimarisinin en görkemli yapılarıdır (Mcenroe, 2010). Ayrıca bu saraylardan daha küçük olan villalar da mimari açıdan önemli bir yere sahiptir. Çoğunlukla iki katlı olan Minos sarayları belli bir plan dâhilinde inşa edilmezdi. Serbest ve kendine özgü biçimde düzensiz bir plana sahip olan saraylara, ihtiyaç halinde eklemeler yapılmaktaydı (Fleming&Honour, 2016). Şehrin ortasında bulunan ve etraflarında tahkimat duvarı bulunmayan Minos sarayları avluları, büyük merdivenleri, birbiri içine geçmiş odaları, kilerleri ve sağlık yönünden çok gelişmiş bir düzende hamamları olan yapılardır (Richter, 1969). Minos mimarisinin başyapıtı şüphesiz Knossos sarayıdır. Yaklaşık 13 dönümlük bir alanı kaplayan ve 300 kadar odası olduğu düşünülen saray, taş ve kerpiçten inşa edilmiştir. Sarayın her biri özenle boyanmış sayısız revağı, balkonu ve avlusu bulunmaktadır. Ayrıca duvar ve koridorları bitki, hayvan, insan, özellikle de dini tören ve adetlere dair ustaca boyanmış resimlerle süslenmiştir (Pomeroy, 2016).

Görsel 1: Knossos Sarayı'nın küçük bir kesitini gösteren rekonstrüksiyonu.⁴

Minos mimarisinin en önemli eseri sarayları süsleyen fresklerdir. Fresk, ıslak sıva üzerine yapılan bir duvar resmidir (Tekçam, 2007). İÖ. 3. Binyılda evlerin duvarları bazen sade ve kırmızımtırak bir alçı ile sıvanırdı. Figürlü freskler ise İÖ. 1600'lerden itibaren görülmeye başlanmıştır. Figürlü fresklere en fazla Knossos sarayında, daha sonra Amnisos villasında ve Hagia Triada sarayında rastlanmaktadır. Minos fresklerinin bazıları oldukça küçük, bazıları ise doğal büyüklüktedir. Bu freskler Natüralizm akımının ilk kez görüldüğü eserler olması bakımından önemli bir yere sahiptir (Mansel, 2014). Minos fresklerinde çoğunlukla, din törenleriyle ilgili olarak koşan ve sıçrayan gençler, bahçelerde çiçekler toplayan ve kayalıklar arasında bir peri gibi dolaşan erkekler ve kadınlar, kült törenlerine bağlı olarak çılgınca dans eden ve geçit törenlerini balkonlardan izleyen dişil figürler (Mansel, 2016), genç kızların ve erkeklerin boynuzlarından yakalayarak sırtlarına atladıkları boğalarla yaptıkları oyunlar, kurban adayanlar gibi konular işlenmektedir (Turani, 2010). Doğal büyüklükte veya minyatür fresklerin çoğu Knossos Sarayı'nda bulunmuştur. Knossos Sarayı'nın taht odasını içeren batı kısmının en büyük özelliği, koridorun fresklerle dekore edilmesidir. Bu freskler oldukça canlı ve hoş bir görünüme sahiptir (Scarre, 2003). Çoğunlukla gerçekçi sanat anlayışının yansıtıldığı bu fresklerde; genç

⁴ Görsel için bkz: <https://daskalemata.weebly.com/tauomicron-alphanu940kappatauomicronnrhoomicron-tauetasigmaf-kappanuomegasigmaomicron973.html> (Erişim Tarihi: 16.08.2021).

erkekler ve kadınlar, kült sunuları, tören alayları, zengin giysili leydiler, rahibeler, tanrıçalar, kuşlar, atletik yarışmalar, zambak, safran, yaban gülleri gibi bitki motifleri, küçük ve büyük balıklar, yunuslar ve deniz yosunları betimlenmiştir (Kaya, 2016).

5. MİNOS FRESKLERİNDE DİŞİL FİĞÜR BETİMLERİ

Minoslular kendilerini çoğunlukla narin, zarif, koyu renk saçlara sahip ve atletik olarak imgelemişlerdir (Caselli, 1999). Fakat eserlerde özellikle kişinin elit bir kesimden olduğunu gösteren kimi işaretler bulunmaktadır. Örneğin çeşitli renklerde elbiseler ve beyaz bir ten bu işaretlerden sadece bir kaçıdır. Geremediği sürece dışarı çıkmayan ve dolayısıyla beyaz bir tene sahip olan kişinin üst sınıftan bir kimse olduğu hemen anlaşılırdı. Ayrıca kıvrıkcık saçlar, mavi ve kırmızı renkte taçlar da leydilere özgü işaretlerdir (Baikie, 1926). Natüralist sanat anlayışının hâkim olduğu Minos resim sanatının en ünlü betimlerinden biri Parisli Kadın olarak adlandırılan fresktir (Kaya, 2016). Freskin bu şekilde adlandırılmasında resimdeki kızın görüntü olarak “modern bir genç kız” çehresine benzemesi etkili olmuştur (Mansel, 2014).

Görsel 2: Knossos Sarayı’ndan Parisli Kadın Freski.⁵

Freskte betimlenen genç bir kadındır; iri gözlü ve kiraz kırmızısı dudaklara sahip olan kız oldukça bakımlı görünmektedir. Dolayısıyla diğer fresklerden kiraz kırmızısı dudakları ile kolayca ayırt edilebilmektedir (Evans, 1921). Beyaz bir tene sahip olan figürün saçları, siyah renkte, kıvrıkcık ve örgülü bukleler şeklinde tasvir edilmiştir (Wunderlich, 1975).

⁵ Görsel için bkz: (Evans, 1921). <https://archive.org/details/cu31924081667820/page/n91/mode/2up?q=woman> (Erişim Tarihi: 16.08.2021).

Saçları bukleli bir şekilde betimlenen genç kadının üzerinde kısa kollu bir kıyafet olduğu anlaşılmaktadır. İlk bakışta boynunun arkasında toplanmış ve kıyafetinin bir parçası gibi görünen bir ilmek dikkati çekmektedir. Kutsal bir düğüm olduğu tahmin edilen bu ilmeğin bir çeşit tören rozeti olduğu ve aynısını elbisesinin yakasına da taktığı düşünülmektedir (Evans, 1921). Bütün bu özellikler figüre cesur bir zarafet, çekici ve şehvetli bir hava ve ayrıca tanımlanamaz bir canlılık katmaktadır (Glottz, 2003).

Safran Toplayan Kızlar adlı freskin betimlemesine girişmeden önce, Minos resim sanatında sıkça işlenen bir konu olan safran çiçeğinin Minos toplumundaki önemine kısaca değinmek gerekirse; Girit'te özellikle kadınlar için safranın özel bir yeri vardır. A ve B vitamini bakımından zengin olan safranın Minos kadını tarafından bilinçli bir şekilde toplandığı ve tüketildiği, ayrıca safranın besin değerinin yanı sıra bir boya maddesi olarak kullanıldığı, betimlerde kadının elinin, ağzının ve dizinin sarı renginin safran çiçeğinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Rehak, 2006).

Görsel 3: Akrotiri'den Safran Toplayan Kızlar Freski.⁶

Safran ile boyanmış bir kumaş hem ışığa hem de suya karşı daha

⁶ Görsel için bkz: <https://www.pinterest.ru/pin/351421577171272691/> (Erişim Tarihi: 17.08.2021).

dayanıklıdır ve bu kumaşın rengi kolayca akmamaktadır. Dolayısıyla diğer bitkisel boyalardan daha üstündür ve kadın kıyafetlerinde yoğun olarak kullanılan sarı rengin de safran çiçeğinden elde edildiği bilinmektedir (Day, 2011).

Yaklaşık olarak İÖ. 1650'lere tarihlenen ve Safran Toplayan kızlar olarak adlandırılan freskin büyük bir bölümü, Thera adasının Akrotiri yerleşimindeki Xeste 3 yapısının⁷ doğu kısmındaki odasında bulunmuştur. Günümüzde Thera arkeolojik müzesinde sergilenen freskte biri olgun diğeri genç olmak üzere iki figür betimlenmiştir (Palyvou, 2012). Betimin sağ kısmındaki detayda genç bir kızın safran çiçeği topladığı, sol kısmında ise oturmuş bir vaziyette görülen yetişkin kadının toplanan çiçekler için sepet getirdiği görülmektedir. Çiçek toplayan genç kız detayında kız, çiçekleri eğimli bir kayanın üzerinde toplamaktadır. Oldukça zengin görünen ve farklı renklere sahip bir etek ve korse giyen genç kızın taktığı çeşitli mücevherlerden ne kadar süslü ve bakımlı olduğu anlaşılmaktadır. Her iki bileğinde de birkaç bilezik bulunan genç kızın, sağ kolunun yukarı kısmında, elbisesinin kollarının hemen yanına bir bilezik taktığı ve kulağında da halka şeklinde gösterişli büyük bir küpenin bulunduğu görülmektedir. Karmaşık bir şekilde toplanmış saçları, yılan gibi kıvrılan bir biçimde tek bir ilmekle bağlanmıştır. Alnına taktığı bandın üzerinden bir tutam saç aşağı doğru atılmıştır. Freskte saçlarının bu şekilde betimlenmesi onun yetişkin olmadığını göstermek içindir. Ayrıca gözleri ve dudakları belirgin bir şekilde, hafif açık olarak tasvir edilmiştir. Sol detaydaki figürün de benzer şekilde giyindiği ve çiçek toplayan kıza doğru yöneldiği görülmekte ve çiçek toplayan kız için bir adak sepeti taşıdığı düşünülmektedir (Preziosi, 1999).

Yukarıda da belirtildiği gibi Giritli kadınların çiçeklerle ve özellikle de safran çiçeğiyle özel bir ilgisi bulunmaktadır. Bu ilgiyi gösteren önemli bir diğer eserde yine Akrotiri'de Xeste 3 binasının duvarından gelmektedir. Akrotiri fresklerinde, Knossos'un etkisi derin bir şekilde hissedilmektedir. Birçok bakımdan Knossos fresklerine benzeyen betimleri, adanın Minos kültüründen ne denli etkilendiğini açıkça göstermektedir. Bu eserlerden biri olan ve Adorant yani İbadetçiler Freski olarak adlandırılan betimde, yapının kuzey duvarı boyunca üç kız tasvir edilmiştir. Bu kızların doğu duvarındaki olası bir tapınağa doğru yöneldiği düşünülmektedir. Safran çiçeğinin işaretleri, üç figürün de renkli kıyafetlerinde ve sahnede öne çıkan

⁷ Akrotiri, Ege havzasının en önemli tarihöncesi yerleşim yerlerinden biridir ve burada muhteşem duvar resimleri bulunmuştur. Akrotiri'de yer alan Xeste binasının ise dini törenler için bir kamu binası olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Binanın iç duvarları safran çiçeği temalı fresklerle bolca süslenmiştir (Bilgi için bkz: Palyvou, 2012).

sembollerden kolayca anlaşılmaktadır (Dewan, 2015). Bu freskin ana konusunun bir ritüel sahnesi olduğu tahmin edilmektedir. Ritüelin baş katılımcısı, ortada görülen ve safran çiçeği açmış bir kayalığa oturmuş olan figürdür. Sağda daha genç, peçeli bir kız, solda ise daha olgun bir kadın görülmektedir (Marinatos, 1984).

Görsel 4: Akrotiri'den İbadetçiler Freski.⁸

Sahnenin sol kısmındaki figürün saçlarının uzun olmasından olgun bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Safran çiçekleriyle süslenmiş mavi bir bluz giyen figürün boynunda safran çiçeğinden bir kolye ve omzunun etrafında da yine safran çiçeğinden yapılmış bir çelenk görülmektedir. Ayrıca figür sol elinde değerli bir kolye tutmaktadır. Ortada oturarak betimlenen figürün, ayak başparmağını yaraladığı ve bu nedenle oturduğu düşünülmektedir. Figürün sağ eli ile bacağı tutması açıkça yaralandığını, sol elini dizinin üstüne koyarak başını tutması ise çok fazla ağrısının olduğunu göstermektedir. Uzun saçlarından olgun bir kadın olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ Görsel için bkz: <https://www.jstor.org/stable/1354065> (Erişim Tarihi: 18. 08. 2021).

Sağdaki gizemli figürün ise saçlarının tıraşlı olmasından genç olduğu, üzerinde hâkim olarak sarı renkli, kısmende kırmızı rengin serpiştirildiği şeffaf bir örtü bulunduğu görülmektedir. Safran çiçeği süslemeli bir korse giyen figürün vücudu diğer kadınlara, başı ise tapınağa dönük bir şekilde betimlenmiştir (Dewan, 2015).

Knossos sarayında bulunan ve Mavili Kadınlar olarak adlandırılan freskte üç dişil figür betimlenmiştir. Betimde figürler ince belli, uzun boylu ve geniş omuzludur. Beyaz tenleri ile dikkat çeken kadınlar oldukça güzeldir. Bu güzel ve heyecan verici figürlerin saray leydileri ya da birer rahibe olduğu tahmin edilmektedir (Danylova, 2018). Uzun ve gür saçlara sahip olan kadınların saçları sıklıkla, yüzlerinin iki yanında kulaklarının önünden bukle şeklinde sağ omzundan beline doğru akmaktadır (Caselli, 1999).

Görsel 5: Knossos Sarayı'ndan Mavili Kadınlar Freski.⁹

Arthur Evans'ın Oturan Leydiler olarak adlandırdığı fresk, doğal ebatlardadır ve figürlerin pozisyonu birbirine yakındır. Üç figür de zengin işlemeli mavi kısa kollu kıyafetler giyinmiştir (Evans, 1921). Saçlarını zengin takılarla süsleyen kadınların boyunlarında sofistike kolyeler bulunmakta, ayrıca bileklerinde birden fazla bilezik görülmektedir. Kollarını ve ellerini zarif bir şekilde kaldıran figürlerin birbirleriyle sohbet ettiği

⁹ Görsel için bkz: <https://www.worldhistory.org/uploads/images/10671.jpg?v=1623410103> (Erişim Tarihi: 17.08. 2021).

düşünülmektedir (Danylova, 2018). Ortadaki figürün bir elinin yanındaki kadının kolyesine ve kıyafetine dokunması, sohbetlerinin konusunun giyim ve mücevher üzerine olduğunu düşündürmektedir (Evans, 1921). Kadınların üzerine giydikleri, bolero ya da kısa ceket denilebilen kıyafet, üst kesim tarafından giyilmekte olup, dönemin en moda giysisidir (Danylova, 2018).

Kutsal Koru ve Dans freskinde, bir ritüel etkinliğinin yapıldığı anlaşılmaktadır (Fitton, 2002). Duvarlarla çevrili ve kutsal bir zeytin korusunu andıran alanda, kadın ve erkeklerden oluşan bir izleyici kalabalığının bulunduğu görülmektedir (Evans, 1921). Bu izleyiciler arasında erkekler de bulunmaktadır. Arka planda bulunan erkek izleyiciler beyaz renkte nokta şeklinde gösterilen gözleri ve yine aynı renkteki gerdanlıkları ile ayırt edilebilmektedirler (Biers, 1980). Erkekler ayakları, kuşakları ve peştamalleri dışında çıplaktır. Çoğunun yüzü sola dönüktür. En yukarıdakiler ellerini heyecanlı bir şekilde soldaki gösteriye işaret eder gibi kaldırmaktadırlar. Erkeklerin gösteriyi dikkatlice izlediği betimde, ön sırada oturan kadınlar kendi hallerinde, gösteriden kopmuş, koyu bir sohbe dalmış gibi görünmektedirler (Evans, 1921).

Görsel 6: Kutsal Koru ve Dans Freski.¹⁰

Bu betimde dişil figürlerin ön sıralarda yer almasından ve erkeklerin belirsiz bir şekilde arka planda tutulmasından hareketle, iki cinsiyet arasında oldukça belirgin bir ayrıma gidildiği anlaşılmaktadır. Ağaçların üzerindeki alanda yalnızca başları görünen kadınlar, birbirine eşit pozisyonda sıkı bir

¹⁰ Görsel için bkz: <https://tr.pinterest.com/pin/411727590925543132/> (Erişim Tarihi: 18.08.2021).

biçimde durmakta ve hepsi aynı yöne bakmaktadır. Öndeki açık alanda, sağda temenos duvarının ötesinde, mavi bir zemin üzerinde kadın toplulukları, törensel bir dans yaparken görülmektedir. Kadınların saçları, bazı durumlarda hızlı bir ritmik hareketin göstergesi olacak şekilde ayrı bukleler halinde arkalarından dökülmektedir. Figürlerin düzeni ve tavırları dolambaçlı bir rotada dans ettiklerini düşündürmektedir. Geleneksel bir şekilde giyinen kadınlar, göğüsleri açık, kısa kollu ceketler ve safran renginin hâkim olduğu fırırlı elbiseler giymişlerdir. Hemen hemen her durumda, soldaki kutsal bir şahsiyete veya nesneye karşı, tapınma eyleminde olduğu gibi, bir ellerini önlerinde kaldırmış veya uzatmışlardır (Evans, 1921).

Knossos Sarayı'nda kraliçenin megaronunda bulunan ve Kutsal Koru ve Dans freskinden hemen sonraya yani yaklaşık olarak İÖ. 1500'lere tarihlendirilen ve Dans Eden Kadın olarak adlandırılan bu freskte; tek başına kendinden geçmiş bir şekilde dans eden kadın betimi görülmektedir. Kadının saçları, kendi etrafında döndüğünün bir göstergesi olarak ensesinin her iki yanında uçuşmaktadır. Sol kolu bükülü olan kadının sağ kolu öne doğru atılmıştır. Ayrıca iki kolunda da bileklik takılıdır. Figürün bu hareketi kutsal bir dans sahnesini anımsatmaktadır. Oldukça zarif bir şekilde dans eden figürün kıyafeti de dansı gibi zariftir. Safran renginde, mavi ve kırmızı renklerle çevrelenmiş bir korse giyinmiştir. Ayrıca kadının boynunda beliren ince bir çizgiden, korsenin içinden şeffaf bir bluz giydiği anlaşılmaktadır (Evans, 1921).

Görsel 7: Dans Eden Kadın Freski.¹¹

¹¹ Görsel için bkz: (Evans, 1921). Sağ taraftaki görsel, freskin rekonstrüksiyonudur. (Sağ

Güzelliğinden ziyade cazibesiyle öne çıkan dişil figürün dudağının hemen yanında hafif bir gamzesi bulunmaktadır. Simsiyah ve kalçasına kadar uzayan saçları hafif kıvrıcık ve mükemmel bir şekilde dalgalıdır. Dans hareketi ile oldukça ahenkli görünen saçları kişide sanki başın her iki yanında yüzüyor hissi uyandırmaktadır (Baikie, 1926).

Minos minyatür fresklerinin en güzel örneklerinden biri de Oturan Leydiler adlı resimdir. Freskte oturmuş bir vaziyette betimlenen bu figürlerin üst sınıfa mensup, birer leydi oldukları anlaşılmaktadır. Grup şeklinde görülen dişil figürler mavi-sarı-kırmızı gibi çeşitli renkte, kısa kollu ve zengin işlemlerle süslenmiş bir korse giymişlerdir. Figürlerin üzerinde görülen bu giysi adet olduğu üzere göğüsleri açıkta bırakan bir kıyafettir. Betimden anlaşıldığına göre kadınların bilekleri, boyunları ve bukleleri birbirinden zarif mücevherlerle donatılmıştır. Ayrıca ortadaki grupta figürün, bir eliyle kolyenin boncuklarına, diğer eliyle yanındaki kadının elbisesinin kenarına dokunması, kadınların dönemin modası olan takı ve kıyafetlerle ilgilendikleri izlenimi uyandırmaktadır (Royston, 1962). Birbirleriyle sohbet ettiği anlaşılan dişil figürlerin omuzları ve başları yana doğru kıvrılmaktadır (Evans, 1921).

Görsel 8: Oturan Leydileri gösteren minyatür Fresk.¹²

tarafındaki görsel için bkz: Caselli, 1999). (Erişim Tarihi: 18. 08. 2021).

¹² Görsel için bkz: (Evans, 1921). <https://archive.org/details/cu31924081667820/page/n91>

Betimde erkek seyirciler çoğunlukta olsa da, sanatçının dikkatinin dişil figürlerin üzerinde yoğunlaştığı görölmektedir. Betimde erkekler yalnızca baş, boyun ve gözleri ile ayırt edilebilmektedir. Bu uzuvları ise sadece beyaz bir nokta şeklinde belirtilmiştir. Dişil figürler ise, gerek giyimleri, gerekse görünüşleriyle usulüne uygun olarak betimlenmiş ve parlak renkli giysilerinin tüm detayları verilmiştir (Evans, 1921). Kuaförden yeni çıkmış gibi gözükten kadınların saçları, boncuk ve mücevher dizileriyle bükölmüş olup uzun ayrı bukleler halinde bellerine kadar düşmektedir. Ayrıca saçlar alınların üzerinde bir bantla sınırlandırılmıştır. Dişil figürlerin tamamı kolları kabarık bir giysi ile dar kemerleri bulunan fırfırlı etekler giymişlerdir. Bu eteklerde çeşitli renkler bir arada kullanılmıştır. Mavi, kırmızı, sarı ve beyaz renkli şeritlerle rengârenk görünen etekler oldukça canlı bir görüntü sunmaktadır (Evans, 1921).

6. SONUÇ

Minos uygarlığı, batı uygarlığının kültürel kökenlerini oluşturması bakımından özel bir öneme sahiptir. Oldukça farklı bir karaktere sahip olan Minos uygarlığı çoğunlukla mütevazı, barışıl ve özgürlükçü bir uygarlık olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla gerek politik gerekse sosyal örgütlenmesi de alişılmışın dışındadır. Minos toplumunda sosyo-ekonomik bir hiyerarşinin varlığından anlaşıldığına göre sınıfsal bir yapı bulunmaktadır. Ancak bu sınıfsal ayrım hukuki olarak ya da katı bir biçimde uygulanan bir yapı değildir. Kişilerin sosyal ve ekonomik statüsüne göre kendiliğinden ortaya çıkmış olan bu ayrım olabildiğince esnek bir yapıdadır. Çoğunlukla özgürlükçü, mutlu ve refah düzeyi yüksek bir halk olarak betimlenen Minos toplumunun en belirgin özelliği kadınların ilginç bir biçimde her alanda ön plana çıkmasıdır. Herhangi bir yazılı kaynağa konu olmamış bu yargıya ise sanat eserlerine konu olan dişil figür betimlerinden ulaşılmaktadır. Bu betimler Minos mimarisinin şaheseri olan Knossos Sarayı'nın duvarlarına işlenen fresklerde yoğun bir şekilde görölmektedir.

Minos fresklerindeki dişil figür betimlerinden, kadının herhangi bir alanda kısıtlanmadığı, sosyal yaşama aktif bir şekilde katıldığı, üstelik birçok etkinlikte başrolde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca fresklerin birçoğunda, dişil figürlerin kutsal bir töreni idare ederken ya da ritüel sahnelerini gerçekteştirirken betimlenmesi, kadının dini alanda etkin bir konumda bulunduğunu ve kutsal bir öneme sahip olduğunu düşündürmektedir. Örneğin Kutsal Kuru ve Dans freskindeki betimde, ritüel ve kült törenlerinin organize edicisi ve baş katılımcısının dişil bir öge olduğu açıkça

görülmektedir. Minos fresklerinde yoğun olarak görülen bütün bu dişil figür imgelerinden, Minos toplumunda Ana Tanrıça kültünün hâkim olduğu ve dini hiyerarşinin en üstünde bir tanrıça yani bir dişil figür bulunduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla Minos fresklerine yansıyan dişil figür imgelerinden, Minos toplumunda kadınların sosyal ve dini alanda etkin bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki birçok betimde erkekler arka planda belirsiz bir şekilde gösterilmiş, kadınlar ise gösterişli bir biçimde en ön sırada betimlenmiştir. Birçok freskte merkezi pozisyonda görülen kadınlar oldukça bakımlı, süslü, zarif, narin ve güzeldir. Dişil figürlerin bu şekilde betimlenmesi, onların özel bir yere ve öneme sahip olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Minos fresklerinde dişil betimlerin bu denli fazla olması ve merkezi pozisyonda görülmesinden hareketle, Minos toplumunun anaerkil bir yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir.

7. KAYNAKLAR

- Alexiou, S. (1991). *Minos uygarlığı*. (Elif Tül Tulunay, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Baikie, J. (1926). *The sea-kings of Crete*. London: A.&C. Black Ltd. Published.
- Biers, W. R. (1980). *The archaeology of Greece: An introduction*. Ithaka and New York: Cornell University Press.
- Briffault, R. (1990). *Analar*. (Şemsa Yeğin, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Broodbank, C. (2000). *An island archaeology of the early Cyclades*. USA: Cambridge University Press.
- Caselli, G. (1999). *In search of Knossos: The Quest for the Minotaur's Labyrinth*. New York: Peter Bedrick Books.
- Castleden, R. (1993). *Minoans: Life in bronze age Crete*. London and New York: Routledge Published.
- Cavendish, M. (2011). *Ancient Greece: An illustrated history*. New York: Paul Bernabeo Publishers.
- Cichy, B. (1966). *Architecture of the ancient civilizations in color; Mesopotamia, Egypt, the Indus Valley, the megaliths, the Hittites, the Minoans, the Mycenaean, the Etruscans, central and south America*. New York: The Viking Press.
- Colvin, S. (2014). *Brief histories of the ancient world*. USA: Wiley Blackwell Published.
- Danylova, T. (2018). Between the land, sea, and sky: Some words on the art of the Minoan civilization of bronze age Crete. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. No.13. ss. 107–116
- Day, J. (2011). Crocuses in context. A diachronic survey of the crocus motif in the Aegean bronze age. *Hesperia Journal*. 80 (3). ss. 337–379.
- Dewan, R. (2015). Bronze age flower power: The Minoan use and social significance of saffron and crocus flowers. *Chronika Journal*. V. ss. 42-55.
- Dickinson, O. (1994). *The Aegean bronze age*. New York: Cambridge University

Press.

- E. P. Hunter, (2011). Cataloguing Cycladic figurines, *Journal of the Classical Association of Victoria*. 2 (24). ss. 12-31.
- Evans, A. (1921). *The palace of Minos: A comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos*. London: Macmillan and Co. Published.
- Fitton, J. L. (2002). *Minoans*. London: British Museum Press.
- Fleming, J.&Honour, H. (2016). *Dünya sanat tarihi*. (Hakan Arabacı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan'ın kültür tarihi: Hristiyanlık öncesi yaşam ve efsane*. (Necati Aça, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Glasgow, G. (1923). *The Minoans*. London: Jonathan Cape Press.
- Glötz, G. (2003). *The Aegean civilization*. New York: Columbia University Press.
- Gözlü, A. (2019). Bronz çağı (MÖ. 3100-1100) Ege havzasında Girit (Minos) ile Kyklad kültürlerinin etkileşimi. Aydın Efe (Ed.), *Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları*. (ss. 1-13). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Haywood, J. (1956). *The Ancient world*. London: Quercus Press.
- Homeros, (2014). *Odyseia*. (Azra Erhat-A. Kadir, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hood, S. (1971). *The Minoans: Crete in the bronze age*. London: Thames and Hudson Press.
- İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma tarihinin anahatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kaya, M. A. (2016). *Ege ve eski Yunan tarihi: Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağa Kadar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Malam, J. (1999). *Exploring ancient Greece*. London: Evans Press.
- Mansel, A. (2014). *Ege ve Yunan tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marinatos, N. (1984). *Art and religion in theria: Reconstructing a bronze age society*. Athens: D&I. Mathioulakis Published.
- Marinatos, S. (1971). *Some words about the legend of Atlantis*. Athens: University of Athens Published.
- Martin, T. R. (2014). *Eski Yunan: Tarihöncesinden Helenistik çağa*. (Ümit Hüsrev Yolsal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Mcenroe, J. C. (2010). *Architecture of Minoan Crete: Constructing identity in the Aegean bronze age*. United States of America: University of Texas Press.
- Molloy, B. P. C. (2012). Martial Minoans? War as social process, practice and event in bronze age Crete. *The Annual of the British School at Athens*. 1 (107). ss. 87-142. Doi: <https://doi.org/10.1017/S0068245412000044>
- Morkot, R. (1996). *Historical Atlas of ancient Greece*. New York: Penguin Books.
- Palyvou, C. (2012). *Wall painting and architecture in the Aegean bronze age: Connections between illusionary pace and built realities*. Belgium: Louvain University Press.
- Pomeroy, S. P. (2016). *Antik Yunan'ın kısa tarihi: Siyaset, toplum ve kültür*. (Oğuz Yarlığaş, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

- Preziosi, D. (1999). *Aegean art and architecture*. England: Oxford University Press.
- Rehak, P. (2006). *The Aegean landscape and the body: A New Interpretation of the Thera Frescoes*. (Sarah M. Nelson, Ed.). Handbook of Gender in Archaeology. USA: Altamira Press.
- Richter, G. (1969). *Yunan sanatı*. (Beral Madra, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Rodgers, N. (2015). *Antik Yunan: Arkeoloji, sanat ve tarih tutkunları için kapsamlı bir araştırma*. (Ülkü Evrim Uysal, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Royston, P. E. (1962). *Finding out about the Minoans*. London: Frederick Muller Pablished.
- Scarre, C. (2003). *The palace of Minos at Knossos*. New York: Oxford University Press.
- Tekçam, T. (2007). *Arkeoloji sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tekin, O. (1998). *Eski Yunan tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (2012). *Hellen ve Roma tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniv. Yayınları.
- Thomson, G. (1990). *Aiskhylos ve Atina: Dramanın toplumsal kökenleri üzerine bir inceleme*. (Mehmet H. Doğan, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Thomson, G. (1995). *Tarihöncesi Ege: Eski Yunan toplumu üzerine incelemeler*. (Celal Üster, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Turani, A. (2010). *Dünya sanat tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Willett, R.F. (1976). *The civilization of ancient Crete*. Britain: University of California Press.
- Williams, F. (1993). *Ege medeniyetleri tarihi*. (M. Kalaycıoğlu, Çev.). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Wunderlich, H.G. (1975). *The secret of Crete: A controversial account of archaeological detection*. London: Souvenir Press.
- Yılmazcan, D. (2020). *Antik Yunan'da toplumsal cinsiyetin inşası*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Görseller İçin İlgili Kaynakça

- Harita 1:** <https://www.deanza.edu/faculty/karmiyael/artsoned/documents/Aegean.re.ek.pdf> (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- Görsel 1:** <https://daskalemata.weebly.com/tauomicron-alphanu940kappat auomicron rhoomicrontauetasiigmafkappanuomegasigmaomicron973.html> (Erişim Tarihi: 16.08.2021).
- Görsel 2:** Evans, A. (1921). *The palace of Minos: A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan civilization as illustrated by the Discoveries at Knossos*. London: Macmillan and Co. Published.
- Görsel 3:** <https://www.pinterest.ru/pin/351421577171272691/> (Erişim Tarihi: 17.08.2021).
- Görsel 4:** <https://www.jstor.org/stable/1354065> (Erişim Tarihi: 18.08.2021).
- Görsel 5:** <https://www.worldhistory.org/uploads/images/10671.jpg?v=1623410103> (Erişim Tarihi: 18.08.2021).
- Görsel 6:** <https://tr.pinterest.com/pin/411727590925543132/> (Erişim Tarihi: 19.08.2021).

08.2021).

Görsel 7: Caselli, G. (1999). *In Search of Knossos: The Quest for the Minotaur's Labyrinth*. New York: Peter Bedrick Books.

Görsel 8: <https://archive.org/details/cu31924081667820/page/n91/mode/2up?q=woman> (Erişim Tarihi: 19.08.2021).

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.